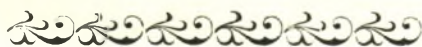

RÉGI NYOMTATÁSI TECHNIKÁRÓL

Ha végigtekintünk a könyvnyomtatás mai produktumain s azokon a raffinált, zseniális leleményességgel megkonstruált segédeszközökön, amelyek segítségével létrejöttek, önkéntelen is élénk tűnik annak a kérdésnek a megvilágítása, hogy vajjon hogy és milyen szerszámokkal hozták létre elődeink némely, még ma is megcsodált nyomdai munkájukat.

Azt mindnyájan tudjuk, hogy a régi könyvnyomtatók igen kezdetleges anyagokkal, szerszámokkal dolgoztak, az egyes technikai fogások részletei azonban jórészt csak a tudományos világ előtt ismeretesek, s ott még jelenleg is vita és tanulmányozás tárgyát képezik. E régi könyvnyomtatási technika mikéntjének megállapítása csak a régi nyomtatványok tanulmányozása révén vált lehetségessé, mivel a könyvnyomtatás első századaiból alig maradt reánk valami írott, pozitív adat, melyből e kérdést megvilágíthatnók.

Miután ennek bővebb tárgyalása nem tartozik szorosan értekezésem keretébe, rövidesen rátérek tulajdonképpen tárgyamra, a régi könyvnyomtatási technika leírására.

A különálló öntött betűk, mint tudjuk, Gutenberg találmánya; e nélkül a zseniális találmány nélkül még ma is azon a ponton állanánk, amelyen a könyvnyomtatás előtt, a XIV. században állott az emberiség kulturális haladása.

A könyvnyomtatást tehát a föltalálása előtti sokszorosítási eljárásoktól az önálló, öntött betű különbözteti meg, mert ha nem így volna, akkor pl. Kína az ő fába vésett nyomtató-lemezeivel már krb. 750 évvel megelőzte volna Gutenberg találmányát. De amint nem nevezhetjük könyvnyomtatásnak az úgynevezett egylevelű nyomtatványokat, akár képpel, akár vegyesen kép- és szöveggel készültek, ép úgy nem tekinthetjük ilyennek a kínaiak sokszorosítási eljárását.

A betűöntés volt a nyomdászat alapeszméje s ez képezte ama titkot, melyet az első könyvnyomtatók oly féltve őriztek az avatatlanok kíváncsisága elől. Ezért nem is találunk rá adatot, hogy ez a technikai ág mily fogásokból állott. Gutenberg 1460-iki *Catholicon*-jában az áll, hogy „e mű a patronok és formák összeegyeztetése révén készült“; Cennini 1471-ik évi firenzei munkájában már érthetőbben betűkről beszél, „melyek előzőleg kölyübe (Stempel) vésettek és azután anyabetübe (matricába) verettek és

innét öntettek“. Zainer ulmi nyomdász 1474-iki munkája kolofonjában fémbetűket (Metalltypen), Hussner strassburgi könyvnyomató 1476-ban művésziesen fémbe vésett betűket említ; Jenson velencei nyomdász pedig († 1480-ban) „istení művészettel vésett és öntött“ betűkről ír.

Hogy miből állott a régi könyvnyomatók (kik egyúttal öntők is valának) betűfémé, azt pontosan még nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a betűfémeket ólom-, cinn-, antimon- és rézből keverték. Hans Sachs¹ még bizmatot is említ egy 1568-ban általa megírt, Jost Amman által illusztrált, Schopper által kiadott, s az egyes mesterségeket megéneklő munkájában:

„Ich geuss die Schrift zu der Druckrey,
Gemacht aus Wissmat, Zin und Bley.“

Egy firenzei kolostor-nyomdában föltalált számadási könyv 1474—1483-ik évi kiadásai között is előfordul a réz, ón, ólom, fém (antimon?), mely fémanyagok minden bizonnyal betűöntéshez használtattak. Egy 1540-ból származó, Velencében megjelent mű 3 rész cinn, $\frac{1}{8}$ rész ólmot és $\frac{1}{8}$ antimon-t ír elő betűfém-keverékül. A kölyűket valószínűleg a formametszők készítették a szépirók írásmintái után.

A régi, XV. századbéli nyomdászok természetesen még változatosabb méretű betűkkel dolgoztak, mint a későbbi századok könyvnyomatói s csak egyes véletlenségeknek köszönhetjük, hogy betűik méretéről némi fogalmat szerezhettünk. A festékpamacs ugyanis a rosszul kizárt sorokból olykor egyes betűket kihúzott s e betűk a nyomó vigyázatlansága következtében a formán maradván, a szedéssel együtt lenyomódtak. Így azután lenyomódott az egész betűtest, mely lenyomat után a betű méreteit pontosan meghatározhatjuk. Egy ily lenyomatnál a betű 24 mm., egy másiknál 21 mm. magas és 4·5 mm. széles. A betűk szignaturája a betűkép alatt 5—8 mm. van és kerek alakú (○). Ez a kerek alakú szignatura Faulmann tévútra vezetete, amennyiben ő azt állítja, hogy a betű oldalán levő kerek mélyedés az egész betűtesten áthaladó lyuk, melynek az volt rendeltetése, hogy azon drótot lehessen áthalátni, hogy így az egyes betűk egymáshoz fűzethessenek. Hogy Faulmann állítása téves, azt előttem már avatott tudósok rég beigazolták; én csak annak konstatalására szoritkozom, hogy az általa idézett és egyebütt is reprodukált² eredetln kerek mélyedés belseje is festékes, már pedig abban az esetben, ha a betű át lett volna lyukasztva és dróttal egy más betűvel egybefűzve, akkor a festék semmi esetre sem hatolhatott volna oly mélyen a lyukba, hogy lenyomódhasson. Az a kerek mélyedés legföljebb 1—1·5 mélységű lehetett és egyszerű szignatura volt, nem pedig lyuk.

A nyomás sok tekintetben még több szakértelmet kívánt, mint a szedés. Kezdetben a szedő, nyomó és öntő természetesen egy személy volt; később azonban minden technikai fogás külön gyakoroltatott. Hogy milyen volt a régiék könyvsajtója, azt képzeletben mindnyájan tudjuk. A fa-sajtó, mely különféle célszerű javításokkal egész a XIX. század kezdetéig használatban maradt, sokkal nagyobb szakképzettséget kívánt, mint a későbbi,

¹ Hartmann Schopper: *Πανοπλία*. „Eygentliche Beschreibung Aller Stände etc., durch den weitberühmten Hans Sachsen. Frankfurt 1568.

² A mű címe: Johann Niders, *Leprae morales*; nyomtatta Winter Konrad (Faulmann tévesen Homborch-ot mond) Kölnben 1476 táján. Reprodukálva: Faulmann: *III. Gesch. der Buchdruckerkunst*, Wien 1882. 41. — A. van der Linde: *Gesch. der Erfindung der Buchdruckerkunst*, Berlin 1886. III. 691. — Madden J. P. A.: *Lettres d'un bibliographe*, Paris 1875. IV. 232.

vasszerkezetű sajtók. A festék kezelése, mely kezdetben kevésbé konzisztens, s a festékpamacshoz alkalmazva inkább lágy összetételű volt, különös elővigyázatot igényelt. És a régi nyomdászok nagy gondot fordítottak a festék és a kence készítésére; a régi jó időkben ugyanis még nem léteztek festék- és kencegyárak, meg koromégető kemencék, hanem minden könyvnyomtató saját maga készítette a nyomáshoz szükséges festéket. Hogy miből készítették a régi nyomdászok festékeiket, arra nézve érdekes adataink vannak. A levélnyomók tudvalevőleg barna földfestékekkel vonták le a fametszetű szöveget vagy képet. Utódaik, a nyomdászok már kezdetben is briliáns fekete, vörös és kék festéket használtak, s Gutenberg és Schöffer bibliái még ma is bámulatos szép, intenzív színeket mutatnak. Az ő technikájuk titkából azonban semmit sem hagytak reánk, mert titkukat gondosan őrizték, de a firenzei Magliabechi-féle könyvtárban talált, s az 1474—83. évekből származó számlákból megtudjuk, hogy a festéket lenolaj, terpentín, fekete szurok, szurokgyanta, vaskovand, cinóbervörös, gyanta, gubacs, gállickő és sellakból készítették. A festékkészítés a nyomdászok által még a XVIII. században is gyakoroltatott s erről Gessner már idézett művében igen érdekes leírást ad. Mindenekelőtt régi, egyéves, állott lenolajból a városban kívüli mezőn kencét főztek (gyúlékonysága miatt a városban kencét főzni nem volt szabad). A tűzön, rézüstben, fokozatosan hevítették az olajat s a rajta képződő habot, mely vizes alkatrészeket tartalmazott, zsemlyével és hagymaszeletekkel leszedték. Ez az olajos zsemlye a régi nyomdászok kedves falata volt, mert megsózva igen jókat lehetett rá inni. A kencefőzés ennél fogva rendszeren nagy céccóval volt egybekötve, mely után néha a fringjának is jutott szerepe, úgyannyira, hogy egyes városok (Jena, Strassburg) tanácsa szigorú rendeletekben figyelmeztette Gutenberg utódaikat, hogy az ivásban és a verekedésben mértéket tartsanak. Frigyes szász választófejedelem 1557-ben ráírt a jeni tanácsra, hogy a nyomdász-segégeket féken tartsák, mert úgy értesült, hogy azok ivás közben egymásra kardot emelnek. Hogy mily eredménnyel, arról hallgat a krónika.

Az első habot kanállal, a másodikat zsemlyével szedték le. Némely esetekben még ólomoxidot és miniumot is keverték a kencehez, s mikor ez az edény alján leülepedett, a kencét vigyázva leöntötték róla. Állítólag ez anyagok hozzákeverése által a kence a papíron gyorsabban száradt. A jó kence fonállá húzódot. A hagyma által határozották meg a kencefőzés egyes stádiumait; amíg a forró olajba dobott hagyma megfeketedett, addig a kencét nem vették le a tűzről. Ha a kence a meghatározott sűrűségi fokot elérte, akkor az üstöt fődővel betakarták és a földbe ásták. Kihülés után leszűrték s 4—5 hétig állani hagyták, hogy megtisztuljon.

A kormot gyantás faanyagokból (lúcfenyőből stb.) és egyéb gyantás hulladékokból (kátrány, szurok, kátrányos olajok stb.) egy e célra készített kezdetleges készülékben állították elő. E célra egy kisebb kamraszerű építményben gyantás anyagokat égettek el, s az ebből képződött kormot fölfogták. Ezt a procedurát szintén a mezőn végezték, mivel a városban ilyesmi, tűzveszélyes volta miatt nem volt megengedve. A rendszeren fából készült, 7—8 lábnyi magassággal bíró, alul cseréptéglával kirakott, külső részén jól betapasztott koromégető-kemence belsejében, az égő anyag fölött 6-7 lábnyira nagy kecskebőrt feszítettek ki, melyre azután a finom korom rárakódott. A gyantás anyag parázssal megrakott serpenyőbe helyeztetett, s itt lassú égéssel korommá képződött. A kész kormot rendszeren másodnapra leszedték s ha esetleg nem volt egészen tiszta, vízzel telt csöbörbe helyezték, hogy a benne levő por stb. leülepedjék. A festéknek nyomtatáshoz való előkészí-

tése ezután már a rendes eljárás szerint, dörzskövel ment végbe. A színes festékeket, különösen a cinóbert, már körülményesebb módon készítették. Az egyik eljárás szerint a nyers cinóbert kiegészítették, azután vörös borban megtörték; végre sáfrányt, albumint és mézgat kevertek hozzá s újra megtörték. A festék sötétes színárnyalatát borszeszben oldott és átszűrt sáfrány hozzáadásával érték el. Egy más módozat szerint a darabos cinóbert porrá törve, vízben iszapolták. Az iszapolt cinóberre azután hűgyot¹ vagy borszeszt öntöttek rá s ezt a procedurát ötször-hatszor is megismételték, végre tojásfehérjével dörzsölték és megszáritották.

A zöld színű festéket rézrozsdából csinálták. A darabos rozsdát ecetben iszapolták s 24 órai iszapolás után tűzön mindaddig hevítették, míg szűrhető, pépszerű anyaggá nem változott. Atszűrés után a még bennmaradt nedveséget tűzön elpárologtatták. A bíboros festéket (cochenille) 1650-ben fedezte föl Drebbel hollandi kemikus; addig csak cinóberrel dolgoztak. A kék festéket a lapis lazuli vagy lazurkőből (ú. n. természetes ultramarin) készítették; a mai mesterséges ultramarinhoz teljesen hasonló színű, a régi nyomdászok által igen becsesnek tartott festék volt, mellyel már Gutenberg és Schöffer munkáiban is találkozunk; a mesterséges ultramarin azonban idővel teljesen kiszorította a használatból. Az utóbbit 1812-ben Gmelin Kristóf tübingai vegyész találta föl.

Természetes, hogy a rendkívül hatalmas arányokban fejlődő technika kivette a nyomdászok kezéből a festékkészítés tudományát. Ebben különösen Anglia járt elől, s Parson és Lawson festékgyárai a XIX. század közepe táján a kontinens összes államaiban utánóztattak. Sőt a verseny később már hamisításra vetemedett: a cukorgyártásnál telítés alkalmával képződött salakból, meg a tanninfeketétartalmazó bőrhulladékokból csináltak nyomdafestéket, de nem sok eredménnyel. Ugyanigy végződött a lemosható festékekkel való kísérletezés is. Hogy a festék gyárilag történt előállítása folytán a nyomtatványok külseje is emelkedett, az érthető. A régi nyomtatványokon ugyanis némely rész sárgásbarna körökkel van árnyalva, amin a koromégetés primitív voltánál fogva nem lehet csodálkozni. A koromban esetleg bennmaradt olaj- és víztartalmú részek okozták e foltokat.

A festéket a sajtóban levő formára pamaccsal adták föl. A festék-fóladót „Ballmeister“-nek, a nyomót „Pressmeister“-nek hívták. A pamacsot birkabőrből készítették; a birkabórt előzőleg finoman kikészítették s azután egyik felét faolajjal bekenték, hogy a víznek ellenállhasson; az olajos részét a pamacs belseje felé fordították, míg a másik, a külső rész, mely a festékekkel érintkezett: olajozatlan maradt. A pamacsot lószőrrel tömték ki, s időnként vizet is csöpögtettek bele, hogy a bőr puha és simulékony legyen. E célra fölül egy kis nyílással volt a pamacs ellátva. Munka után a pamacsokból a lószőrt kiszedték és kiszáritották, s másnap ismét beletömték. Tartósság végett a lószőrt meg szokták volt olajozni. A pamacs körülete 23 hüvelyk, nyele 5 hüvelyk volt, s a régi nyomdászok maguk készítették. A nyers bőrt hamu- és mészből készített lúgban lemaratták s azután fahengerek között ványolták. A pamacs, mely ma már csak a nyomdászok jelvényében, az úgynevezett nyomdász címerben szerepel, a XIX. század elején kiment a divatból s helyét egy modernebb és praktikusabb angol találmány, a Forster és Harrild-féle enyv- és szíruphenger foglalta el.

¹ Gessner: Bey der löblichen Buchdruckerkunst nöthige und nützliche Anfangs-Gründe etc. Leipzig 1743. című munkájában így ír: „Einige nehmen anstatt des Knaben-Urins Brandewein“ . . . 171. p.

Maga a nyomtatás technikája a középkori könyvnyomtatóknál nagyon körülményes volt. Habár pozitív adataink a nyomás mikéntjére nézve nincsenek, a legújabb tanulmányok, melyeket különösen Wallau,¹ Schmidt,² Dziatzko,³ Madden⁴ közrebocsátottak, e kérdést hatalmas lépéssel előbbre vitték. A régi nyomtatványok és inkunábulák, vagy a Gutenberg és Schöffereféle bibliák reprodukcióinak szemlélésekor önkéntelenül fölmerül előttünk annak a kérdésnek a megfejtése, hogy a többszínű inícialek vagy kiemelkedő sorok mily módon nyomódtak. Azt tudjuk, hogy egyes nyomdászok a vörös sorokat és kezdőbetűket rubrikátorokkal csináltatták a kész munkába. Ezzel a fogással már Schöfferek is éltek. Schmidt szerint a régi nyomdászok két formát készítettek s először a fekete formát nyomtatták, s azután a színeset. Faulmann,⁵ Lorck,⁶ De Vinne⁷ ezzel ellentétben azt állítják, hogy a vörössel vagy színessel nyomandó sorokat alárakták, melyek így kimagaslottak s a fekete forma nyomásakor helyüket quadrátokkal pótolták. Blades szerint mindkét formát egyszerre nyomták, még pedig úgy, hogy először az egész szedést fekete festékkel pamacsolták be, s azután a színessel nyomandó részekről a fekete festéket letörölték és ezeket piros vagy kék festékkel kenték be. Állítására bizonyítékokat is hoz föl, annak konstatálására, hogy a piros színnel nyomott sorokon is van itt-ott fekete festékfolt. Schmidt szerint a vörös nyomás csak akkor vehette kezdetét, mikor a fekete kész volt. A vörös szöveget azonban kolumnánként nyomták s így egy iv nyolcszor került a présbe. Az úgynevezett ősnymtatványoknál előbb a fekete színt nyomták s azután a vöröset; a XV. század végén pedig a vörös színt nyomták először s azután a feketét, a XVI. században a vörös sorokat alárakták. Később mindinkább kevesebb súlyt fektettek a nyomtatványok külsejére és Schöffere utolsó nyomtatványai is a technikai visszafejlődés nyomait viselik magukon. Akkor már a „sokat és olcsón“ jelszavak domináltak.

Wallau szerint az 1457. évi biblia két színben nyomott iníciaijai rézből készültek s mind a két színt egyszerre nyomták. Szerinte az iníciale két részből állott: a betüből és a disztiményből. A disztiménynek az a része, ahol a betűnek szánt hely volt, bizonyos mélységig ki volt vájva. Először a disztiményt festékeztek be, azután, miután előbb a kívánt festékkel bekenették, a kívájt helyre helyezték magát a betűt is és ezután lenyomatták. Mivel a középkorban a papíros erdéssege miatt csak áztatott papírosra nyomták (még pedig merített papírosra; a géppapírt csak 1804-ben kezdték gyártani Angolországban), mely száradás után összemegy: világos, hogy a kétszínű inícialeok igen pontos regisztere abban az esetben, ha a két szín külön-külön nyomódik, abszolote lehetetlenség. A pergament is áztatták s ennek is ugyanoly tulajdonsága van, mint a papírosnak. Ha a papírost áztatás nélkül lehetett volna nyomni, ez egész más lenne, de ez lehetetlenség volt. Nemcsak a XV. században, hanem még a XIX. század elején is angol papírost használtak a díszes nyomtatványokhoz Németországban is.

¹ Dr. Heinrich Wallau: Die zweifarbigen Initialen der Psalterdrucke von Fust und Schöffer Festschrift. Mainz 1900.

² Dr. Ad. Schmidt: Untersuchungen über die Buchdruckertechnik des XV. Jahrhunderts. (Centralblatt für Bibliothekswesen.) Leipzig 1897.

³ Dr. Karl Dziatzko: Satz und Druck des 42-zeiligen Bibel; Gutenbergs früheste Druckerpaxis. (Sammlung bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten.) Berlin 1890. IV.

⁴ Karl Faulmann: Ill. Gesch. d. Buchdruckerkunst. Wien 1882.

⁵ Karl Lorck: Handbuch der Gesch. der Buchdruckerkunst. Leipzig 1882.

⁶ De Vinne T.: The Invention of Printing. New-York—London 1877.

⁷ Madden J. P. A.: Lettres d'un Bibliographe. Paris 1868—86.

Brockhaus és König Frigyes levelezéséből kitűnik, hogy „a német papiros oly ocsmány rossz árú, mellyel angol kereskedő nem merne a közönség elé lépni“.¹

Képzeltethjük, hogy a XV—XVII. századbéli nyomdásznak mily gondot okozott a papiros megválogatása. A papiros sohasem volt egyenlő vastagságú s így természetes, hogy a nyomás sem lehetett egyforma. A figyelmesebb nyomdászok ezért a papírost nyomás előtt gondosan kiválogatták. Gutenberg harminchatsoros bibliája tizféle papirosra van nyomva.

A régi nyomdászok, mint már előzőleg is említém, a papiros kivételével összes szakszereiket maguk készítették; a papirost vagy egyenesen a papirosmalmoktól, vagy pedig, különösen a finomabb minőségűt, a nagyobb városokban levő kereskedőktől szerezték be. A kereskedők akkortájt nem tartották az egyes papiros-minőségekből nagy készletet s a nyomdászok sem szerezhettek be egy minőségből nagyobb mennyiséget, miután az e célra megkívántató forgó tőkével nem rendelkeztek. Ezen okból azután az egy munkához szükséges papirost csak részletenként vásárolták s ez az oka annak, hogy a XV—XVI. századokból eredő nyomtatványok között sok oly művet találunk, melyhez néha 12 különféle papiros-malom készítményét használták. E papirosok kezdetben igen erősen enyveztetek, s az akkori nyomósajtó kezdetleges mehanikájával csak nagy vesződéssel lehetett e papirossal tiszta nyomást produkálni. A papiros elárúsítási joga, ép úgy, mint előzőleg a pergamené (hártya), egyes testületek, intézmények kizárólagos szabadalmát képezte; kezdetben az egyetemek, utóbb gyógyszerészek, könyvkötők stb. kereskedtek papirossal. Párisban a fűszeresek (épicier), Luzernben pedig csak a gyógyszerészek árulhattak tintát és papirost a XV. században. A berlini könyvkötő-czéh, mely 1595-ben alakult, két évszázadon át perlekedett a fűszeresekkel a papiros egyedárúsági jogáért.

Ezek után fölmerül annak a kérdésnek a megvilágítása, hogy a többnyire pontos regisztert mivel értek el a nyomdászok? Ha a régi, XV. századbéli nyomtatványokat szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy azokat punkturával nyomták. A punkturákat már Gutenberg Catholiconján és Schöffer 1462. évi bibliáján is föltalálhatjuk, mely négy punkturával nyomódott; ezeket az iv külső peremén alul és fölül alkalmazták; később a középléc fölé helyezték a punkturákat. Jobst Amman 1568. évi rajza már így tünteti elő. Egyes inkunabuláknál egy sajtósájos jelenséggel találkozunk: teljesen üres, ú. n. „vákát“ kolumnákon egyes betűk, sőt szövegrészek vak lenyomatát találjuk. Ennek magyarázata az, hogy a forma a rájának csak egy részét töltötte ki, s ezért az üres részt használt szedéssel töltötték ki, mely a tégely kis térfogatánál fogva sokszor igen erősen benyomódott a papirosba. Később ólom-dúcokat használtak e célra. A kezdetleges fa-sajtó alapja oly nagy volt, hogy abba nyolc oktáv kolumnát lehetett a keretbe zární; nyomótégelye viszont oly kicsi volt, hogy a formának csak felét lehetett egyszerre aláhajtani és pedig először a bal s azután a jobb oldalon levőt. A sajtónak kezdetben rájája sem volt és csak egy papiros-maszkot helyeztek a formára, hogy az iv ne piszkolódjék.

Maguk a különféle segédeszközök bizony szintén nagyon kezdetlegesek voltak. A fából készült szedővas pl. még a XIX. század elején is használatban volt s a vasból való csak 1820—30 között terjedt el Franciaországból a kontinens többi államaiba. Ugyancsak fából volt a szedőhajó is és fából

¹ Lorck: Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig 1882. II/334. Brockhaus levelezéseiből megtudjuk, hogy König neki ajánlotta föl az első gyorsajtót, melyet mint modellt készített, ő azonban kifogásokkal állott elő s a terv füstbe ment. König ezután Angliába ment s találmányát ott értékesítette.

voltak az ürtöltők is. A tenákulummal már a legrégebb (1568) képeken is találkozunk. A szedők, mint ezt egyes régi képeken látjuk, rendszeren ülve dolgoztak s ez a szokás egész a XVII. századig fönmaradt. Szedönök csak a XIX. század közepe táján tűnnek föl Franciaországban, ahol még Firmin Didot is nőekkel szedetett. A szedőszekrények két részből állottak, az egyik a másik fölé helyeztetett a nagyon is rézsút helyzetben álló regálisra. A sok rövidítési jel miatt a szekrények igen sok rekesszel bírtak s így a szedés is jóval nehezebben ment, mint ma. Némely rajzon a szedő jobb kezében tartja a szedővasat, ami valószínűleg onnét ered, hogy a rajz átvitelénél fordított helyzet állott elő, s erre a művész figyelme nem terjedt ki. E kezdetleges technikai eszközök dacára a régi nyomdászok közül sokan még ma is megbámult műveket hoztak létre; az olasz Giunta, Manuzio, a francia Didot, Estienne, Morel, a hollandi Elzevir, a spanyol Ibarra, az angol Caxton, a belga Plantin, a német Koberger, Breitkopf, Brockhaus stb., a magyar Tótfalusi Kíss Miklós mindmegannyian bajnokai a nyomdászat művészies irányzatra való fejlesztésének.

* * *

A nyomdászok a XVI. században már olybá tartották magukat, mint a tanult diplomás emberek; a XIII—XIV. században a pergamenpapiros- és kéziratkereskedők s a szépirok, különösen Francia- és Olaszországban mindenütt az egyetemi tanácsnak voltak alárendelve, s kihágás esetén az ült fölöttük törvényt.¹ A nyomdászat föltalálása után, midőn az új művészet már nagyobb arányokban elterjedt, a nyomdászok az egyetemmel bíró városokban nem igen akartak a többi céh-emberekkel egy kalap alá kerülni, s az egyetem tagjaivá, „membris academicis“, vétetvén föl magukat, a városi tanács hatásköre alól kibújtak. A jenai és wittenbergi egyetemek e miatt éles konfliktusba keveredtek; s a wittenbergi egyetem az országtanácshoz irt panaszában fölemlíti, miszerint „dass Selbige einige leuthe zu immatriculiren sich unternommen, welche studentes niemals gewesen, noch jetzo seyn, sondern sonst bürgerliche Nahrung auch Wandel Treiben.“ A panasz Gardehäus Kristóf nyomdászra és segédeire vonatkozott, kik az egyetem polgáraivá vétették fel magukat.² A jenai egyetem nem engedett, azzal érvelvén, hogy: „ferner sei es Brauch, die Buchdrucker zu den Gelehrten zu rechnen, welche deshalb ipso iure zu der Academie gehörig seien, und in deren Diensten stehenden Gesellen, davon die meisten Studenten seyn und auf Universitaeten inscripirt worden, an und for sich selbst unter die Academie Gehörten.“ Nem tartozván tárgyam keretébe, nem foglalkozhatom itt bővebben a régi nyomdászok társadalmi dolgaival, csak annak dokumentálására hoztam fel ezeket, hogy a könyvnyomtatás mestersége ez időtájt, a kezdetleges technika dacára, mily tekintélynek örvendezett. És ha számot vetünk az akkori nyomdász rendelkezésére állott primitív eszközökkel, a kezdetleges sajtóval, a rossz festékekkel, az érdes és durva papirossal s egyéb, a munkát megnehezítő körülményekkel és szemügyre vesszük nyomtatványaikát, akkor be kell látnunk, hogy e nyomdászok közül egyesek, koruk fölfogásához képest, csakugyan tudósok voltak.

NOVITZKY N. LÁSZLÓ.

¹ Alb. Kirchhoff: Die Handschriftenhändler des Mittelalters. Leipzig 1853.

² Dr. H. Leonhardt: Die Frage des Gerichtssandes der Buchhändler, Buchdrucker etc. in Wittenberg und anderen deutschen Universitäten, während der Zeit von c. 1550—1730. Sammlung bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten. Herausg. von Dr. Karl Dziatzko. Leipzig 1902. Heft 15. p. 15—22.